

УДК 343.113.1(477)

DOI <https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2021.23.31>

ГЕНЕЗА ТЕОРЕТИЧНИХ УЯВЛЕНЬ І ЗАКОНОДАВСТВА ЩОДО ФОРМ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Глобенко Геннадій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального
процесу та організації досудового
слідства факультету № 1
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

Стаття присвячена розкриттю питань, що стосуються становлення та розвитку інституту форм закінчення досудового розслідування у кримінальному процесі України. На підставі загальнонаукових, спеціальних і інших методів вивчаються окремі джерела права, аналізуються погляди відомих учених з питань, що безпосередньо стосуються теми дослідження. З огляду на вказане акцентовано увагу на тому, що упродовж тривалого часу основні пам'ятки права взагалі не передбачали процедури досудового розслідування. Водночас одним з перших нормативно-правових актів, що містив окремі положення про форми закінчення досудового розслідування і діяв на теренах України є Статут кримінального судочинства 1864 р. Наголошується на тому, що законодавче врегулювання процесуального порядку закінчення досудового розслідування на всіх етапах розвитку кримінального процесу відбувалось вкрай не послідовно. Так, зокрема, незважаючи на наявність у більшості процесуальних джерел норм щодо можливості застосування примусових заходів медичного характеру, законодавець її як окрему форму закінчення досудового розслідування вперше передбачив лише в КПК України 1960 р. Загалом на відповідних етапах розвитку кримінально-процесуального законодавства за часів Української РСР правом приймати відповідне кінцеве рішення у кримінальному провадженні був наділений виключно суд, а потім прокурор. У контексті розгляду цього питання, також слід наголосити, що законодавство вказаного періоду йшло шляхом поступового розширення процесуальної самостійності слідчого.

Звертається увага на те, що приписи ст. 283 КПК України як і більшості попередніх джерел права, надають не повний перелік форм закінчення досудового розслідування. З огляду на вказане сформульовано деякі висновки та пропозиції з вдосконалення кримінального процесуального законодавства.

Ключові слова: кримінальний процес, закінчення досудового розслідування, форми закінчення, процесуальне рішення, генезис.

**GENESIS OF THEORETICAL IDEAS AND LEGISLATION
ON THE FORMS OF COMPLETION OF PRE-TRIAL INVESTIGATION**

Hlobenko Hennadii Ivanovych,
PhD in Law, Associate Professor,
Professor at the Criminal Procedure
and organization of Pre-Trial Investigation
Department of the Faculty № 1
(Kharkiv National University of Internal
Affairs, Kharkiv, Ukraine)

The article is devoted to the disclosure of issues related to the formation and development of the institute of forms of completion of pre-trial investigation in the criminal process of Ukraine. On the basis of general scientific, special and other methods individual sources of law are studied, the views of well-known scientists on issues directly related to the research topic are analyzed. In view of the above, it is emphasized that for a long time the main monuments of law, in particular, «Rights of the Little Russian People» based on the norms of the «Lithuanian Statute», «Magdeburg Law» and «Little Russian customs» did not provide procedures pre-trial investigation. At the same time, one of the first legal acts that contained certain provisions on the forms of termination of pre-trial investigation and operated in Ukraine is the Statute of Criminal Procedure of 1864. It is emphasized that not consistent. Thus, in particular, despite the presence in most procedural sources of rules on the possibility of coercive measures of a medical nature, the legislator as a separate form of termination of pre-trial investigation first provided only in the CPC of Ukraine in 1960. In general, the right to make the final decision in criminal proceedings was vested exclusively in the court and then in the prosecutor. In the context of consideration of this issue, it should also be noted that the legislation of this period went by gradually expanding the procedural independence of the investigator.

Attention is drawn to the fact that the provisions of Art. 283 of the CPC of Ukraine, like most previous sources of law, provide an incomplete list of forms of termination of pre-trial investigation. In view of the above, some conclusions and proposals for improving criminal procedural legislation have been formulated.

Key words: criminal process, end of pre-trial investigation, forms of end, procedural decision, genesis.

Постановка проблеми. На сьогодні законодавство України постійно знаходиться в процесі трансформації та оновлення. Для того, щоб нормативно-правові акти відповідали вимогам сьогодення, законодавець приймає нові закони або вносить зміни до вже існуючих. З огляду на вказане теза щодо необхідності реформування кримінального процесуального законодавства не викликає сумнівів як у теоретиків, так і практиків. Насамперед це обумовлюється тим, що правозастосовна діяльність не стоїть на місці і виявляє у законодавстві все нові прогалини. Так, незважаючи на відносну «новизну» Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. (далі – КПК України), до його положень внесено вже понад ста змін. Окреслені аспекти не оминули і інститут закінчення досудового розслідування, що здебільшого стосуються такої форми закінчення як закриття кримінального провадження. На жаль в цілому питання, що безпосередньо стосуються переліку форм закінчення досудового розслідування, а отже і окремих аспектів кримінального провадження на цьому етапі у кожній з них як в чинному КПК України, так і в попередніх нормативно-правових актах залишались поза уваги законодавця. У зв'язку з тим незайвим буде звернення

до генезису досліджуваного інституту, оскільки його удосконалення вимагає цілісного осмислення законодавчих та практичних проблем з врахуванням еволюційного розвитку. Отже йдеться не про прямі запозичення історичних моделей, а скоріше про засвоєння уроків минулого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розробку наукових основ форм закінчення досудового розслідування в різні часи здійснили такі відомі вітчизняні та зарубіжні правники як Ю.П. Аленін, Х.Д. Алікперов, Н.Л. Боржецька, С.М. Благодир, Ю.О. Гришин, Ю.М. Грошевий, О.М. Губська, В.Г. Дрозд, А.Я. Дубинський, І.Г. Івасюк, О.Ф. Кістяківський, В.Т. Маляренко, О.А. Марченко, М.М. Михеєнко, О.П. Рижаків, М.С. Строгович, Н.Ф. Фаткуллін, С.А. Шейфер, О.О. Тарбас та інші. Однак, незважаючи на широкий спектр наукових пошуків, присвячених різним аспектам досліджуваного питання, деякі з них залишаються дискусійними.

Мета статті. На підставі узагальнення існуючих наукових підходів, дослідження нормативної бази, розкрити генезу форм закінчення досудового розслідування у кримінальному процесі України.

Виклад основного матеріалу. Питання, що стосуються генезису форм закінчення досудового розслідування завжди перебували і перебувають у полі зору науковців. Досліджуючи окреслені аспекти не будемо торкатись окремих джерел права, а звернемось до наукових доробок І.Й. Бойка, Н.С. Чальцевої, О.Ф. Кістяківського, Н.П. Сизої, які приходять до висновку, що в положеннях «Прав, за якими судиться малоросійський народ», заснованих на нормах «Литовського Статуту», «Магдебурзького права» і малоросійських звичаях, взагалі не має згадки про закінчення досудового провадження [1, с. 61; 2, с. 85; 3, с. 122; 4, с. 6]. Отже, одним з перших законодавчих актів зміст якого мав положення про форми закінчення досудового розслідування є Статут Кримінального судочинства 1864 р. (далі – СКС) [5], що свого часу діяв на більшій частині сучасної України, яка входила до складу Російської імперії. Так, приписи ст. 478 СКС передбачали, що судовий слідчий після закінчення розслідування надсилав усе провадження прокурору, який згідно ст. 519 СКС складав висновок про віддання обвинуваченого до суду у формі обвинувального акту. Компетенція щодо закриття провадження належала виключно суду (ст. 227 СКС). Така кримінальна справа направлялася судовим слідчим прокурору, який за наявності для того підстав пропонував окружному суду висновок про її закриття (ст. 524 СКС). Якщо під час розслідування з'ясовувалось, що обвинувачений страждає психічними розладами, то судовий слідчий мав передати в подальше розпорядження прокурора усе провадження разом з думкою лікаря про ступінь божевілля чи розумового розладу (ст. 353 СКС). Згідно ст. 354 СКС таке провадження разом з висновком прокурора виносилося на розгляд окружного суду.

Зауважимо, що неповноліття протягом багатьох століть не розглядалось як підстава для зміни порядку судочинства, а тому принципове значення, з погляду еволюції провадження щодо неповнолітніх, має Закон 1897 р. «Про малолітніх і неповнолітніх підсудних» [6], завдяки якому СКС був доповнений розділом «Провадження у справах неповнолітніх від десяти до сімнадцяти років для вирішення питання про те, чи діяв обвинувачений під час вчинення злочинного діяння з розумінням». Втім незважаючи на наявність у СКС елементів диференційованого підходу до закінчення розслідування, норми, що стосувались його регламентації не мали системного характеру.

Досліджуючи шляхи розвитку інституту закінчення досудового слідства за часів Української РСР, доречно зазначити, що на відповідних етапах розвитку кримінально-процесуального законодавства правом приймати таке кінцеве рішення був наділений виключно суд, а потім прокурор. Також слід наголосити, що законодавство

вказаного періоду йшло шляхом поступового розширення процесуальної самостійності слідчого. Перші декрети Радянської влади не містили у собі питань, пов'язаних із закінченням розслідування. Так, зокрема, у постанові «Про введення народного суду» від 4 січня 1918 р. [7, с. 185-188] лише зазначалося, що всі найважливіші процесуальні рішення слідства підлягали затвердженню всім складом суду упродовж 12 годин.

Важливе значення для подальшого розвитку досліджуваного питання мали декрет «Про суд» [8] та «Тимчасове Положення про Народні Суди та Револуційні Трибунали» [9], прийняті Радою Народних Комісарів УРСР 14 лютого 1919 р. Так, після закінчення слідства справа у залежності від підсудності направлялася до народного суду або трибуналу. Так, трибунал колегіально в порядку, передбаченому ст. 15, а народний суддя одноособово за ст. 44 вказаного Положення: а) закривали справу за відсутністю складу злочину, за наявністю законних підстав некараності або недостатності доказів; б) призначали справу до судового розгляду; в) направляли справу на дослідження.

Наступний крок у цьому напрямі пов'язаний з прийняттям Народним комісаріатом юстиції УРСР у 1919 р. «Інструкції для народних слідчих» [7, с. 232-259], 7 глава якої передбачала: а) направлення справи з заключним актом для вирішення її по суті у відношенні обвинуваченого; б) закриття кримінальної справи. Перед направленням кримінальної справи з заключним актом слідчий оголошував сторонам про закінчення розслідування і складав про це протокол, який підписував він сам, обвинувачений та присутні при цьому особи (§ 175 Інструкції). Згідно § 208 вищевказаної Інструкції слідчий упродовж 24-х годин з часу підписання протоколу мав скласти обвинувальний акт, який підписував одноособово. У ньому викладались: а) пред'явлене обвинувачення; б) всі обставини, що викривали обвинуваченого у вчиненому. Крім того вказувалось, що розслідування закінчено, його матеріали прочитано обвинуваченому і останній не має бажання висловитися щодо доповнення розслідування. У разі закриття справи, слідчий направляв її народному судді з мотивованою постановою, у якій зазначались: а) короткий виклад обставин справи; б) мотиви, що спонукали слідчого до направлення справи для закриття; в) вказівка, кому направляється справа і з урахуванням яких обставин її слід закрити (§ 173 Інструкції). Також Інструкція у § 124 містила положення про закінчення досудового слідства щодо неосудних.

Подібні приписи мали місце у «Положенні про народний суд Української Радянської Соціалістичної Республіки» від 26 жовтня 1920 р. [10], яке передбачало дві форми закінчення досудового слідства: а) закриття кримінальної справи; б) направлення справи до суду для вирішення її по суті шляхом винесення вироку (ст. 36 Положення).

18 червня 1921 р. НКЮ УРСР затвердив ще одну «Інструкцію для народних слідчих» [7, с. 273-304], яка зберегла у собі основні положення Інструкції для народних слідчих 1919 р., але містила ряд новацій. Так, підставам та порядку закінчення досудового розслідування присвячувалася окрема глава VIII. До того ж приписи ст. 154 вищевказаної Інструкції розширили перелік обставин, що тягли за собою закриття кримінальної справи. Однак Інструкція не передбачала приписів щодо застосування примусових заходів медичного характеру.

13 вересня 1922 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет затвердив перший КПК УРСР та прийняв постанову про введення його в дію з 20 вересня 1922 р. [11]. В главі XVII цього Кодексу передбачалося дві форми закінчення досудового слідства: а) направлення справи з обвинувальним висновком прокурору для віддання обвинуваченого до суду; б) закриття кримінальної справи. Заключне рішення про можливість завершення досудового слідства в цих формах також належало суду. За необхідності закриття кримінальної справи, слідчий складав мотивовану постанову

про закриття провадження, яка разом зі справою надходила в розпорядче засідання суду й одержувала законну силу лише після її затвердження судом (ст. 207 КПК УРСР). У разі необхідності направити кримінальну справу для віддання обвинуваченого до суду, слідчий складав обвинувальний висновок і передавав прокурору (ст. 213 КПК УРСР). Визнавши, що обвинувальний висновок складений вірно, прокурор приймав рішення про його затвердження. Слід зазначити, що розпорядче засідання суду обмежувалося лише розглядом обвинувального висновку і не могло розглядати акти попереднього слідства (ст. 240 КПК УРСР), чим забезпечувалась неупередженість суддів при майбутньому розгляді справи та їх об'єктивність в оцінці зібраних доказів. До речі подібний підхід законодавця має місце в положеннях ч. 4. ст. 291 чинного КПК України.

КПК УРСР 1927 р. [12] також передбачав дві форми закінчення досудового слідства: направлення справи з обвинувальним висновком для віддання обвинуваченого до суду та закриття справи. У цьому кодексі вперше встановлювались вимоги до структури та змісту обвинувального висновку, що мав складатися з описової та резолютивної частин, а також додатку до нього у вигляді списку осіб, що підлягали виклику у судові засідання. До того ж приписи ст. 197 КПК УРСР розширили перелік підстав для закриття кримінальної справи та конкретизували вимоги щодо прийняття цього рішення. За наявності таких підстав, слідчий складав мотивований висновок з точним описом підстав і мотивів закриття. З цим висновком справа надходила до прокурора, який закривав її своєю постановою (ст. 198 КПК УРСР).

Слідчому також надавалось право своєю постановою закрити кримінальну справу за випадків, коли орган дізнання: а) виявляв наявність обставин, що виключали провадження в справі; б) не встановлював особу, яка вчинила злочин. До того ж провадження закривалось слідчим, коли зібраних у справі доказів було недостатньо для віддання обвинуваченого до суду (ст. 4 та ст. 197 КПК УРСР).

Глава 16 КПК УРСР 1927 р. передбачала процедуру визначення психічного стану обвинуваченого, а процесуальні норми щодо визначення «долі» такої кримінальної справи передбачалися главою 19 КПК УРСР.

КПК УРСР 1960 р. [11] з досліджуваного питання містив у собі нові положення, що були дослівно запозичені з Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік 1958 р. [12]. Так, ст. 212 КПК України передбачалося три форми закінчення досудового слідства: а) складання обвинувального висновку та направлення справи через прокурора до суду; б) закриття кримінальної справи; в) направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру. Остання форма у попередньому кримінально-процесуальному законодавстві не передбачалася. До того ж законодавець відмовився від такої підстави для закриття кримінальної справи як невстановлення особи, яка вчинила злочин, та визнав її підставою для зупинення досудового слідства (п. 3 ст. 206 КПК України). Вирішення цього питання саме таким чином є цілком слушним, оскільки закриття кримінальної справи означає лише одне, завершення провадження у ній.

Слід підкреслити, що до 1993 р. ст. 212 КПК України у повному обсязі охоплювала усі можливі форми закінчення досудового слідства, але Законом України «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР» від 23 грудня 1993 р. [15] КПК України 1960 р. було доповнено ст. 7-3 і внесені відповідні зміни до ст. 9 КПК України. Також, деякі зміни положення цього Кодексу з досліджуваного питання отримали внаслідок «малої судової реформи» 2001 р., унаслідок чого перелік форм закінчення досудового розслідування був значно збільшений,

внаслідок чого досудове слідство мало закінчуватися складанням: 1) обвинувального висновку; 2) постанови про закриття кримінальної справи; 3) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності; 4) постанови про закриття кримінальної справи та застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру (така справа вже з винесеною постановою направлялась через прокурора до суду, який остаточно вирішував питання про призначення неповнолітньому примусових заходів виховного характеру); 5) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про закриття справи, звільнення неповнолітнього обвинуваченого від кримінальної відповідальності та застосування до нього примусових заходів виховного характеру; 6) постанови про направлення справи до суду для вирішення питання про застосування примусових заходів медичного характеру [16, с. 9]. Проте приписи ст. 212 цього Кодексу залишились без будь-яких змін.

Детальний аналіз змісту чинного КПК України вказує на те, що у порівнянні з попередніми вищезгаданими нормативно-правовими актами, його положення більш повно закріплюють перелік форм закінчення досудового розслідування, які відрізняються між собою не лише підсумковим процесуальним документом, а й процедурою кримінального провадження. Втім, на наш погляд, законодавець у ст. 283 КПК України залишив поза своєї уваги ще одну форму закінчення досудового розслідування. З огляду на вказане доречно звернутись до особливостей кримінального провадження на підставі угод, значною перевагою якого є те, що за умови досягнення угоди між підозрюваним та потерпілим або між прокурором та підозрюваним під час досудового розслідування, обвинувальний акт з підписаною сторонами угодою має невідкладно надсилатися до суду. З цього випливає, що слідчому для складання обвинувального акта не потрібно здійснювати досудове розслідування у повному обсязі, а отже продовжувати збирати докази, що підтверджують усі обставини, які підлягають доказуванню (ст. 91 КПК України). За таких випадків як слушно зауважує О.О. Торбас достатньо буде лише тих доказів, які надали можливість слідчому повідомити відповідній особі про підозру та сам факт укладення угоди [17, с. 23]. Отже, процесуальний порядок здійснення та закінчення кримінального провадження при зверненні до суду з обвинувальним актом в порядку п. 3 ч. 2 ст. 283 КПК України відрізняється від процедури направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою. Приймаючи до уваги окреслені чинники слід виокремити таку форму закінчення досудового розслідування як направлення до суду обвинувального акта з підписаною сторонами угодою.

Висновки. У порівнянні з попередніми нормативно-правовими актами, чинний КПК України з досліджуваного питання має низку відмінностей. Ці новації безпосередньо спрямовані на створення більш сприятливих умов для дослідження обставин вчиненого кримінального правопорушення та їх належної оцінки, а отже і обґрунтованості прийняття рішення щодо форми закінчення досудового розслідування.

Вдосконалення законодавства про форми закінчення досудового розслідування не можна вважати завершеним. Цей процес буде продовжуватися як з метою більш повного забезпечення прав та законних інтересів учасників кримінального провадження, так і підвищення ефективності діяльності прокурора, слідчого, дізнавача на кінцевому етапі розслідування. Генезис нормативно-правового регулювання досліджуваного інституту зможе допомогти в усвідомленні основних напрямів такої діяльності, оскільки положення чинного кримінального процесуального закону не можуть бути належно осмислені поза зв'язком із колишніми етапами його становлення і розвитку.

Список використаних джерел:

1. Бойко І.Й. Державний лад і право Київської Русі: текст лекцій. Львів : Юридичний факультет ЛНУ імені Івана Франка, 2004. 67 с.
2. Чальцева Н.С. Історичний розвиток процесуального інституту закінчення досудового розслідування. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка*. 2014. № 1. С. 82–90.
3. Кистяковский А.Ф. Права, по которым судится малороссийский народ: Высочайшим всепресветлейшей, державнейшей Великой Государыни Императрицы Елизаветы Петровны, самодержицы всерос., ее импер. Священнейшего Величества повелением: Из 3 кн. / Под. ред. А.Ф. Кистяковского. Киев: Универ. тип., 1879. 1054 с.
4. Сиза Н.П. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини: Автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09/ Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченко. Київ. 2002. 16 с.
5. Уставъ уголовного судопроизводства. Систематический комментарий. При участии: А.О. Кони, В.К. Случевского и др. (Подъ общей ред. проф. М.Н. Гернета). Москва: Издательство М.М. Зива, Т-во Типографии А.И. Мамонтова, 1914. Вып. III. 944 с.
6. Полное собрание законов Российской империи. Собрание третье. СПб., 1900. Т. 17. Ст. 14233.
7. Землянский П.Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (на материалах УССР). Киев: ВНИИ МВД СССР, 1972. 308 с.
8. О суде. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1919. № 11. Ст. 141.
9. Временное положение о народных судах и революционных трибуналах. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1919. № 11. Ст. 141.
10. Положение о народном суде Украинской Советской Социалистической Республики. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. 1920. № 25. Ст. 563.
11. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1925. 124 с.
12. Уголовно-процессуальный кодекс Украинской ССР. Харьков: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, тип. раб.-кооп. Изд-ва «Укр. раб» им. П. Иванова, 1927. 126 с.
13. Кримінально-процесуальний кодекс України: Закон України від 28 грудня 1960 року. ВВР Української РСР. 1961. № 2. Ст. 15.
14. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик. Москва: Юрид. лит., 1987. 511 с.
15. Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального Кодексів України та до Положення про комісії в справах неповнолітніх Української РСР: Закон України від 23 грудня 1993 № 3727 – XII. *Відомості Верховної Ради України*. 1994. № 11. Ст. 48.
16. Глобенко Г.І. Закриття кримінальних справ з nereабілітуючих підстав: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2007. 19 с.
17. Торбас О.О. Форми закінчення досудового розслідування за Кримінальним процесуальним кодексом України : монографія. Одеса : Юридична література. 2015. 168 с.